

NILS RAGNAR JEANSSON:

DE STORA DOMÄNERNA I MALMÖHUS LÄN OMKRING ÅR 1914

»... many details of the present landscape represent the »frozen history» of decisions once with some rational experience but now incomprehensible — by people long since dead. Faced with such a conclusion, the geographer can at least point to his map and his description and say, »Here is where they are and what they are like» and hope that the knowledge may, in itself, prove useful».

LESTER KLIMM 1954

Studiet av den primära enheten, den minsta byggklossen i ett system, har sedan länge spelat en viktig roll i många vetenskaper. Cellen är på så sätt medicinarens centrala studieobjekt och för den areellt arbetande kulturgeografen är det den minsta areella beslutsenheten, domänen, som först måste kartläggas och studeras, innan full förståelse kan erhållas för de konglomerat av enskilda beslutsenheter som bygger upp församlingar, kommuner, län och nationer. (HARTKE 1953).

Uppgifter om domänens storlek och läge är för närvarande mycket svåråtkomliga och måste innebära en genomgång av jordregister och fastighetstaxeringslängder. I områden som saknar ekonomisk karta är uppgiften överhuvud ej genomförbar. Jordbruksräkningarnas uppgifter om brukningsenheternas storlek återspeglar endast brukningsförhållanden, i vilka även hela arrendesystemet indrages.

Ett första steg mot en fullständig kartläggning av den skånska domänstrukturen har gjorts i detta arbete genom att söka reda på den typ av domäner, som i hög grad präglar det skånska landskapet, nämligen stordomänen. Undersökningen har inskränkt sig till Malmöhus län med de yttre gränser som länet hade 1914. Som stordomän har betraktats en areell beslutsenhet vars areal uppgår till minst 200 ha. Denna areal skall vara sammanhängande. Om domänen är delad i flera domändelar, vars respektive domändel ej når upp till 200 ha, redovisas ej dessa. Undantag har emellertid gjorts för Krapperrups gods

som uppvisar en ovanlig form av domänsplittring samt även för stadsjordarna, som delvis förenas med bebyggda stadsarealer.

Till grund för karteringen har ekonomiska kartan över Malmöhus län legat. Denna karta utgavs åren 1911—1917 av Malmöhus läns hushållningssällskap i skala 1:20.000 och kommer ej att ersättas av någon ny ekonomisk karta före 1970-talet. På denna karta redovisas ägo-gränser men ej jordregisterbeteckning, då jordregistret ej var färdigt vid kartläggningen. I stället redovisas ett ägofigurnummer på kartan, som också återfinnes i beskrivningen till den ekonomiska kartan som upprättats sockenvis. I denna redovisas fastighetens jordboksnummer, areal, fördelning på olika markanvändningstyper samt — med undantag för nordvästra delen av länet — även ägaren. Om flera fastigheter tillhör samme ägare, redovisas dessa i en särskild kolumn i beskrivningen. Ibland inskränker sig denna redovisning till fastigheter inom socknen, i vissa fall redovisas även fastigheter utsocknes. (NORBORG 1965).

Metoden vid karteringen av stordomänerna har inneburit, att beskrivningen för hela länet genomgått och alla större jordinnehav excerperats. De har därefter sammanställts och utritats på genomskinligt papper som utlagts över ekonomiska kartan. En kontroll har också skett vid utläggningen av gränserna på kartan, då större sammanhängande arealer kunnat indikera ej tidigare påträffad stordomän. En klassificering av markägarna genomfördes, som innebar en uppdelning på privatpersoner, fideikommiss, stat, kyrka, kommun samt övriga juridiska personer. Kartan förminskades därefter fotografiskt 40 gånger i olika omgångar.

Den rumsliga fördelningen av länets stora domäner framgår av kartan (fig. 1). På denna har också de olika ägarkategorierna redovisats. Dessutom har domäner, vars areal överskrider 1000 ha, markerats med ett identifieringsnummer.

Det framgår av kartan att den rumsliga fördelningen av de stora domänerna inte är slumpartad utan följer ett ganska bestämt mönster. Tydligt avtecknar sig två regioner som delvis hänger samman, nämligen det sydvästskånska backlandet och ett sydost—nordvästligt bälte som följer den naturliga skånska diagonalen. Å andra sidan saknas nästan helt stordomäner i de västliga slättbygderna och de är dessutom ovanliga i skogsbygden i den nordöstra delen av länet.

Tabell nr 1 visar en sammanställning av stordomänerna dels efter ägarkategorier och dels efter storleksordning. Det framgår av denna att den största delen av stordomänerna särskilt de som överskrider

Tabell 1. *Stordomänernas fördelning på storleksklasser och ägarkategorier. Storleksklass, ha.*

Ägarkategori	200—499	500—999	1.000—1.999	2.000—4.999	5.000 -∞	S:a
Privat	48	17	5	11	2	83
Fideikommiss ..	—	2	2	5	6	15
Kronan	16	3	1	—	—	20
Kyrkan	5	1	—	—	—	6
Kommun	2	4	2	—	—	8
Övr. jur. person	15	5	1	—	—	21
Totalt	86	32	11	16	8	153

storleken 1.000 ha ägdes av privatpersoner. Fideikommissen, även de privatägda, svarar för de flesta domäner i den största storleksklassen. De största domänerna i länet var vid karteringstillfället:

Nr på kartan	Namn	Areal, ha	Ägarkategori
39	Trollenäs m. Fulltofta	7828	Fideikommiss
38	Trolleholm	7667	Fideikommiss
112	Övedskloster	7577	Fideikommiss
94	Häckeberga m. Hyby	6173	Privat (Hyby fideik.)
88	Skabersjö	5932	Fideikommiss
70	Svenstorp—Björnstorp	5337	Fideikommiss
20	Knutstorp	5085	Privat
122	Högestad	5054	Fideikommiss

Den sammanlagda arealen som upptogs av stordomäner 1914 uppgick till 164.752 ha motsvarande 34,8 % av hela länets areal. Se tabell 2.

Sammanlagt förekom 153 domäner fördelade på 126 ägare. En kompakt sammanhängande gruppering av de stora domänerna i länet gör det befogat att tala om en »stordomänzon».

Tabell 2. *Stordomänernas ägarkategorier och areal fördelad på Malmöhus läns areal.*

Ägarkategori	Areal	% av M-läns areal
Privat	78.215	16,6
Fideikommiss	60.793	12,8
Kronan	8.126	1,7
Kyrkan	1.962	0,4
Kommun	6.328	1,3
Övr. jur. person	9.328	2,0
Totalt	164.752	34,8

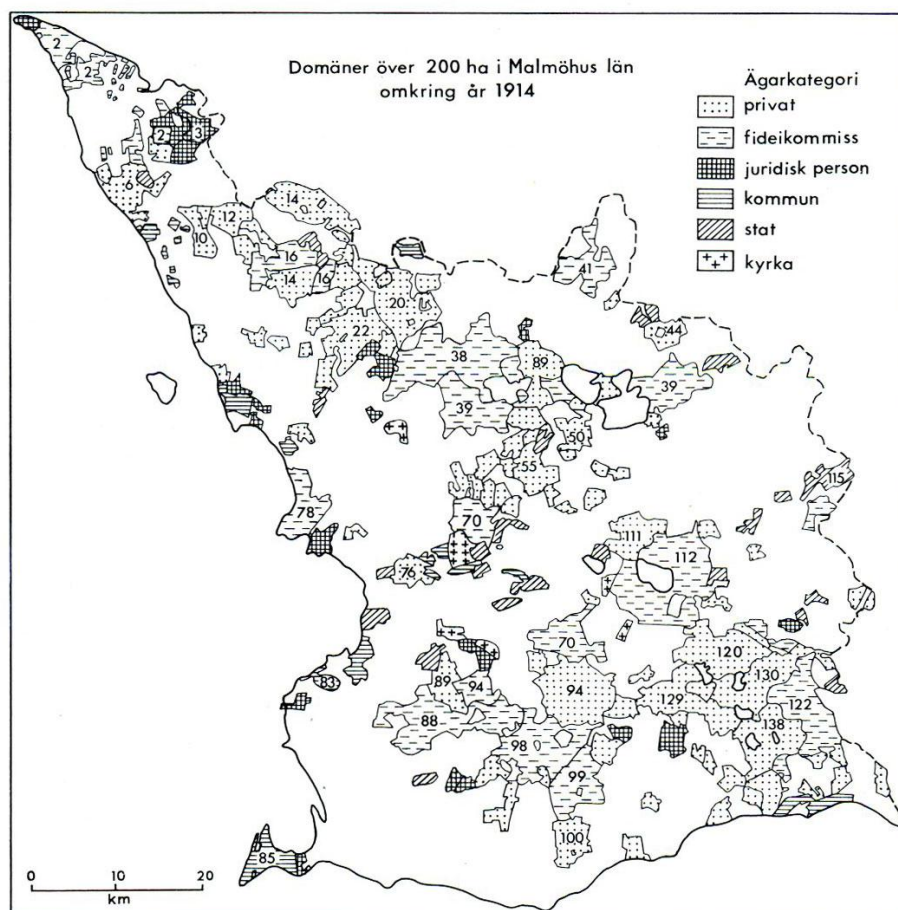

Fig. 1. Stordomänernas utbredning i Malmöhus län omkring 1914. Skala 1 : 800.000.

The extension of great estates in Scania about 1914.

För spridning godkänd i rikets allmänna kartverk den 22 november 1966.

Fördelningen av stordomäner på olika ägarkategorier är av särskilt intresse. Fideikommissen ägs i samtliga fall av adliga familjer. Deras karaktär av fideikommiss har medfört, att de bättre än övriga stordomäner kunnat nå fram till 1900-talet utan att en alltför stor domän-splittring ägt rum.

De privata stordomänerna ägs till största delen även av adliga

familjer. Först i de minsta storlekssklasserna uppträder ofrälse ägare. Av de icke-privata stordomänerna dominerar aktiebolagen. I första hand rör det sig om bolag, som har anknytning till jordbruk. Den största är Svenska sockerbolaget som vid karteringstillfället ägde 6 domändelar över 200 ha i länet.

Offentligt ägda stordomäner är relativt sällsynta och uppgick till små andelar av länets areal. Det statliga innehavet fördelar sig på flera institutioner där domänverket är den största. Dessutom förekommer Lunds universitet, Alnarps lantbruksinstitut samt militära markinnehav.

De kommunala stordomänerna utgörs i fem av sex fall av stadsjordar, som uppträder i direkt anslutning till städerna (mestadels rör det sig om donationsjordar). Slutligen förekommer några enstaka kyrkliga stordomäner av vilka endast biskopens lönejordar vid Östra Torn är av någon nämnvärd omfattning.

De frågor som uppställer sig vid betraktandet av kartan över stordomänernas utbredning och fördelning på ägare är främst: hur har detta mönster uppstått och utvecklats och hur har det kommit att påverka den mänskliga aktiviteten i de områden där de förekommer? Detta arbete kan endast mycket översiktligt antyda svaren på dessa frågor.

Framväxten av ett i och för sig komplicerat men trots allt så enhetligt mönster som domänstrukturen är resultatet av historiska skeenden, naturförhållanden, juridiska regler och jorddelningsteknik. Landskapsbilden återspeglar indirekt maktkampen mellan de intressegrupper som dominerat det historiska skeendet under vissa perioder. Landskapsbilden gör detta framförallt inte genom sitt formella utseende, d.v.s. genom markanvändningen, utan särskilt genom sin domänstruktur vilken i sin tur präglar markanvändningen.

En första antydning om domänstrukturen i Skåne under vikingatiden erhålles av den kartbild som hämtats från BOLIN 1933 (fig. 2). Det kan på olika grunder antagas att de arealer, som på denna karta inte upptages av odlade bygder, då varit allmänningar (SJÖBECK 1947). Under den starka kungamakt som kom att utveckla sig under de följande seklerna, kom kungamakten att utöva någon form av kontroll som inte behövde gå så långt som till äganderätt till dessa allmänningar. Befolkningens exploatering av fäladsmarken inskränktes i bl.a. landskapslagarna. Under den tidigare medeltiden tillkom så två nya maktfaktorer som bägge kom att bli stora markinnehavare: adeln och kyrkan. Adeln medverkan till krigsmaktens upprättande kompenserades från konungens sida av förläning av markområden. Dessa kunde inte tas från redan privatägd mark, vilket hade mött svårt motstånd

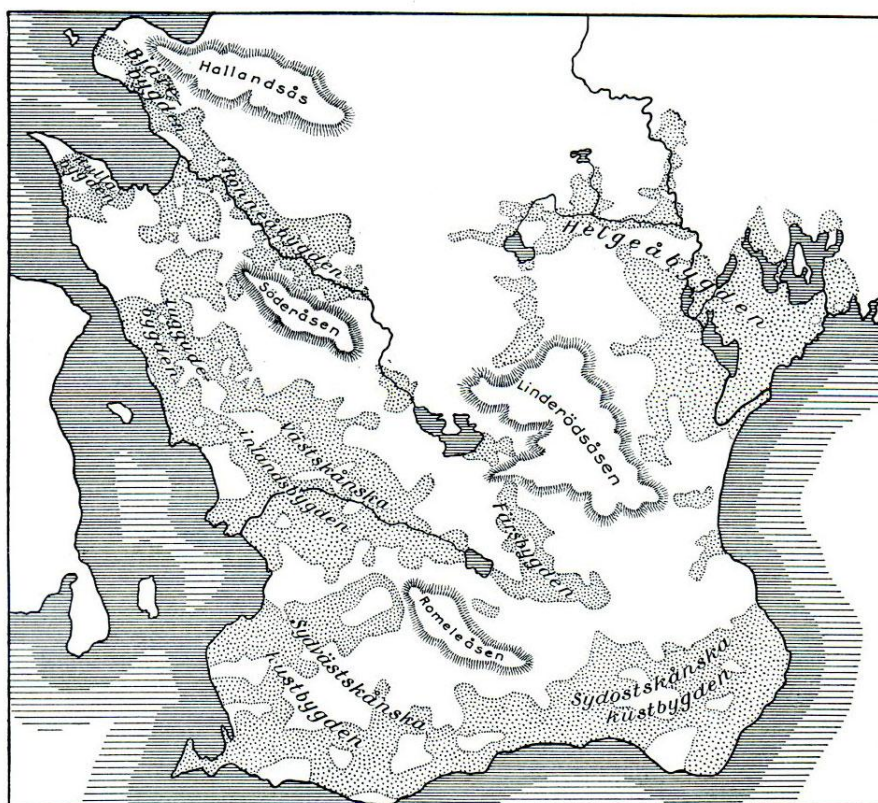

Fig. 2. Bebyggelsens utbredning i Skåne under vikingatiden (BOLIN 1933).

The settled areas in Scania during Viking Age.

från den jordägande bondeklassen, utan fick i stället tas från allmänningarna. Ytterligare stora domänbildningar på fäladsmarken skedde vid klostrens tillkomst. Vid slutet på medeltiden hade redan i stora drag den stordomänzon som fanns 1914 tagit form. Fortfarande förekom dock stora arealer av allmänningar.

Några händelser kom emellertid att omfördela en viss del av stordomänerna mellan olika typer av ägarkategorier. Reformationen medförde att de stora klostrens markinnehav indrogs till kronan samtidigt som många av de övriga kyrkliga jordarna också indrogs. Kronan har genomgående under hela den historiska tiden i Skåne i betydligt mindre mån än de övriga markägarkategorierna lyckats hålla kvar sina

stora domäner, efter reformationen överfördes bl.a. Bosjökloster, Börringekloster, Näsbyholm till privat ägo. Nästa händelse som medförde en omfördelning, blev Skånes övergång från Danmark till Sverige. Som vederlag för Bornholm som också skulle överförts, fick danska kronan köpa upp 18 skånska gods från den danska adeln och överlämna dem till den svenska kronan (Bornholms vederlagsgoods). Sex låg i Malmöhus län (Flyinge, Månstorp, Hörby, Billesholm, Vollsjö, Lövestad). Åtskilliga av dessa gods återgick med tiden på nytt i adelns ägo, under det att de kvarvarande statliga stordomänerna undergick en tilltagande arealminskning. 1679 års reduktion medförde på nytt en överflyttning av delar av adelns mark till kronan.

Under 1700-talet kom de stora resterande fäladsmarkerna att delas upp. Även stordomänerna fick andel i den uppdelade fäladsmarken, vilket medförde en arealökning för de gods som låg i anslutning till fäladen. Under 1800-talet började de stora hemmansklyvningarna vilka i många fall även gick ut över stordomänerna. Bland de större domän-splittringarna märktes Borgeby, Västerstad, Bosjökloster, Skarhult, Vollsjö. Splittringen av delar av Bosjökloster och Skarhult medförde att ett brott i trakten kring Hurva uppstod i den sammanhängande stordomänzon, som tidigare sträckt sig diagonalt genom länet.

Utvecklingen efter 1914 är endast ofullständigt känd, då förändringarna endast går att följa med hjälp av jordregistret i kombination med fastighetstaxeringslängderna. 3 av de 15 fideikommissen har försvunnit och fler av de övriga har minskat ned till hälften av 1914 års areal. Särskilt hastigt har utvecklingen gått det senaste decenniet: med de allt större resurser som varje exploateringsprojekt får till sitt förfogande ökas också möjligheten till stora markförvärv i klump. Samhället har ej ingripit då man först och främst inte känt till domänstrukturens areella utbredning.

Förekomsten av en stor sammanhängande zon av stora domäner vars yta är större än en tredjedel av hela länets har i hög grad kommit att påverka lokaliseringen av den mänskliga verksamheten. Stordomänerna har på ett effektivt sätt utestängt all annan aktivitet än den som bedömts vara nödvändig för en optimering av driftsresultatet inom domänen. En sådan optimering har under olika tider inriktat sig på jakt, boskapsskötsel, odling och skogsbruk. Denna inställning har i hög grad kommit att påverka utvecklingen av befolkning, bebyggelse, markanvändning och centralorter inom stordomänzonen. För att få en statistisk jämförelse mellan stordomänzonen och resten av länet har förf. urskiljt 18 församlingar, som i det närmaste helt ligger inom stor-

zonering av landskapet utvecklats i tre steg från sydväst till nordost, och där den mellersta zonen upptagits av stordomänerna. Denna bestämda zonering av landskapet är en av orsakerna till att vissa areella företeelser har koncentrerats, såsom skogar och tätorter. Denna zonering kommer att underlätta den framtida planeringen av landskapet, om domänstrukturen är känd och accepterad som en av de faktorer som man måste ta hänsyn till vid översiktlig planering.

OTRYCKT KÄLLA

Jordregister för Malmöhus län, Malmöhus läns lantmäterikontor.

LITTERATUR

- Améen, L.: Stadsbebyggelse och domänstruktur. Lund 1964.
 Beskrifning till ekonomiska kartan öfver Malmöhus län. Malmö 1912—1917.
 Bolin, S.: Skånelands historia del II. Lund 1933.
 Dahl, S.: Skånes herrgårdar under medeltidens senare del och omkring 1700. Svensk Geografisk Årsbok 1942.
 Fabricius, K.: Skaanes overgang fra Danmark til Sverige. Köbenhavn 1906.
 Godlund, S.: Busstrafikens framväxt och funktion i de urbana influensfälten, Lund 1954.
 Hartke, W.: Die soziale Differentierung der Agrar-Landschaft. Erdkunde VII, 1953.
 Klimm, L.: The empty areas of Northeastern United States. Geographical Review 1954.
 Norborg, K.: Brukningsdelarnas antal och fördelning på storleksklasser i delar av Malmöhus län enligt Ekonomiska kartan. Svensk Geografisk Årsbok 1965.
 Sjöbeck, M.: Kulla Fälad. Hälsingborg 1947.
 Weibull, C. G.: Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början. Lund 1923.

SUMMARY

Great land properties in Malmöhus County, Sweden, about 1914.

BY NILS RAGNAR JEANSSON

The distribution of important features in the cultural landscape such as land use and settlement can not be fully understood except the land ownership pattern is known.

This paper deals with the mapping of land properties greater than 200 hectares in Malmöhus County, Southern Sweden about 1914 when the area was provided with an economic map.

Of a total of 473,439 hectares in the county, 34.8 % of the area was owned by 126 landowner, most of them private or majorats. The land ownership pattern shown in map 1, goes mostly back to the feudal system in the Medieval Time.

Most of the great estates are clustred in a zone which can be explained by showing a map of Viking settlement areas. (Map 2). When the feudal system developed it occupied areas which were empty before Medieval Time.

The zone of great estates is considerable less populated than the other parts of the county and the zone has also been an obstacle to the development of central places. Out of 69 central places of higher central level in the county, only 4 are found within the zone. During the last decades there has been a decline in number and size of the great land properties, thus threatning the zone in which the forests and the open landscape play an important role for the recreational life of the urban population.